

KIRJALLISUUDEN TARKASTELUA

SHLOMO AVINERI: **The Social and Political Thought of Karl Marx**, Cambridge University Press, Cambridge 1968, viii + 269 s.

DAVID McLELLAN: **Marx Before Marxism**, Macmillan, London 1970, 233 s.

Shlomo Avinerin teos on eräs parhaista (ellei paras) ajankohtaisista ja lukukelpoisista kokonaisesityksistä Marxin ajattelusta. Avinerin lähtökohtana on se aineisto, joka sisältyy Marxin varhaiskirjoituksiin ja hän yrittää muodostaa kokonaiskuvaa, joka »vanhan Marxin» yhteiskunta- ja taloustieteellisten teosten tulokinnassa ottaa huomioon varhaiskirjoituksiin sisältyvän filosofisen perustan. Tulos on sangen vakuuttava, vaikka käytetty kieli jää usein vertauskuvalliseksi ja abstraktiksi. Huomattakoon myös, että teos on alusta loppuun filosofinen tutkimus.

David McLellan on kirjoittanut tiiviin katsauksen, joka rajoittuu Marxin varhaiskirjoituksiin vuoteen 1844 saakka. *Marx Before Marxism* on, toisin kuin Avinerin teos, lähinnä biografia, joka keskittyy Marxin kirjallisen tuotannon ja välittömien, historiallisesti läsnäolevien intellektuaalisten virikkeiden esittelyyn. Avineri käsittelee Marxin ajattelua teemakohtaisesti, ja hän pyrkii irtautumaan poliittisista tavoitteista ja esittämään Marxin ajattelun pelkästään poliittisena teoriaa. McLellan puolestaan käy läpi Marxin kirjoitukset yhden kerrallaan ja hänen tulkintansa on säästeliästä (esipuheessa hän sanoo haluavansa välttää mitään nimenomaista tulkintaa) ja vertaileva keskustelu miltei olematonta. Molemmat teokset ovat perusteellisesti dokumentoituja. McLellanin teokseen sisältyy hyvä ajankohtainen bibliografia.

On epävarmaa, onko McLellanin tarkasteluunsa vetämä takaraja (*Taloudellis-filosofiset käsikirjoitukset*, 1844) mitenkään asiallisesti perusteltavissa (tekijä ei sitä yritäkään). Paljon luontevampaa nähdäkseni olisi käsitellä Marxin filosofista varhaistuotantoa yhtenäisenä ainakin vuoteen 1847 saakka, jolloin mukaan tulevat teokset *Pyhä perhe*, *Saksalainen ideologia* ja *Filosofian kurjuus*. Kuten muistetaan, Reijo Wileniuksen uranuurtava suomalainen tutkimus *Marx ennen Marxia* (Helsinki 1966) käsittelee Marxin tuotantoa lähinnä vuodelta 1843.

Marxin varhaiskirjoitukset ovat hallitsevasti filosofisia ja siinä suhteessa on helppo osoittaa tietynlainen muutos myöhempisiin teoksiin verrattuna. Mitään syvällistä murrosta ei sen sijaan kannata etsiä. On mielestäni harhaanjohtavaa jopa väittää, että varhaiskirjoitukset edustavat jotenkin »epäkypsää» marxismia.

Vastakohtaisuuden rakentaminen »nuoren» ja »vanhan» Marxin välille on suureksi osaksi vuosisadan vaihteen ja alun »puhdasoppisten» marxilaisten (kommunistien ja sosialidemokraattien) ansiota. Syventyminen nuoreen Marxiin merkitsee välttämättä Marxin hegeliläisen perinnön tunnustamista. Mutta Hegelin mukana tulee koko porvarillinen ajattelu ja maailmankatsomus, ja se oli vastoin »puhdasoppisten» tarkoitusta. He yrittivät (ja yrittävät) rakentaa vastakohtan marxilaisen ja porvarillisen yhteiskunnanäkemyksen välille.

Tähän pyrkimykseen vaikutti ja vaikuttaa tietenkin osaltaan Hegelin puutteellinen tunteminen. On totta, että Lenin tutustui Hegeliin maanpaossa Sveitsissä, mutta kuten McLellan toteaa sillä ei ollut paljonkaan vaikutusta hänen teoriaansa tai toimintaansa. Vielä enemmän merkitsi se, että kaikkein hegelii-

läisimmät Marxin nuoruuden kirjoituksista olivat kokonaan julkaisematta: Taloudellis-filosofiset käsikirjoitukset Pariisiin ajalta. Julkaisematta oli myös Saksalainen ideologia, eikä monia tärkeitä muita kirjoituksia tunnettu eikä niitä ollut saatavana (kuten esim. *Ranskalais-saksalaisen vuosikirjan* artikkelit). Tiedot Marxin ajattelun geneettisistä juurista olivat puutteelliset, eikä ollut vaikeata välttää vaikutelmaa syvästä kuilusta Marxin ja hänen edeltäjiensä ja aikaisten välillä. Vasta *Lukácsin* ja *Korschin* kirjoitukset 20-luvun alussa saivat aikaan käänteen. Pariisin käsikirjoitukset ja Saksalainen ideologia julkaistiin vasta 1932.

Nämä historialliset syyt eivät muuta sitä, että Marxin esittämä poliittisen taloustieteen kritiikki ja niiden perustana oleva historiallinen materialismi ovat alusta loppuun itse-pintaisen vaikka vivahtaisen filosofisen ja yhteiskuntateoreettisen perinteen läpituunkemia. Ei ole mitään hyviä perusteita asettaa *Pää-omaa* vastakohtaksi joillekin Taloudellis-filosofisille käsikirjoituksille. *Pääoma* on täysin ymmärrettävissä vain monia filosofisia premissejä silmällä pitäen.

Avinerin teos on erinomainen esimerkki siitä, että Marxia voidaan hedelmällisesti käsitellä yhtenä integroituna kokonaisuutena. »Vanhan Marxin» ymmärtäminen jossakin mielessä edellyttää »nuoren Marxin» tuntemista (ellei suorastaan ymmärtämistä).

Tuntuu näet aivan ilmeiseltä, että jos haluaa asettaa esim. Marxin opin kommunismista kapitalismin jälkeisenä yhteiskuntamuotona oikeisiin ja mielekkäisiin puitteisiin, on mm. tutkittava juuri niitä teemoja, joita pohtiesaan Marx päätyi tähän oppiinsa. Tällaisia teemoja ovat erityisesti yksityisomistuksen käsite (vieraantumisen) ja valtion ja yhteiskunnan vastakkaisuus.

Eräs (mutta vain eräs) tapa eritellä Marxin pohdiskeluja mainituista teemoista on tutkia hänen ihmiskäsitystään. Omasta puolestani sanoisin, että vaikka Marxin esittämät ajatukset ihmisestä ovat vaikeasti avautuvia ja näennäisesti käsitteellisen (tai kielellisen) sekasotkun ympäröimiä, silti juuri ne asettavat hänet erittäin huomattavaan asemaan suurten yhteiskuntafilosofien (kuten *Platon*,

Aristoteles, *Hobbes*, *Locke*, *Rousseau*) rinnalle.

On esitetty, että Marxin koko elämäntyön läpikäyvänä perusongelmana on kysymys, miksi porvarillinen vallankumous ei saavuttanut julki-lausuttua tavoitettaan, toisin sanoen, miksi muodollisesta, laillisesta vapaudesta ja yhteiskunnallisesta vauraudesta huolimatta yhteiskunnan jäsenet, yksilöt eivät kyenneet työn-jaon ja markkinamekanismin vallitessa toteuttamaan ihmisyyttään (Iring *Fetscher* teoksessa *N. Lobkowics (toim.): Marx and the Western World*, Notre Dame, Ind. 1967).

Marx on ensimmäisiä ajattelijoita, jotka ovat eksplisiittisesti eritelleet ihmisen sosiaalista luonnetta tai olemusta. Hänen käsityksensä ihmisestä sosiaalisena olentona tarkoituksellisesti palvelee arviointiperusteena, kun hän erittelee ja kehittää taloudellisia ja yhteiskunnallisia järjestelmiä.

Marxin ajatus ihmisestä sosiaalisena olentona on monitahoinen. Eräs määritelmänomainen piirre on se, että ihminen voi olla inhimillinen vain ollessaan tietynlaisessa suhteessa toisiin ihmisiin. Tämä suhde, lyhyesti, toteutuu vain silloin kun ihminen pitää toista ihmistä päämääränä sinänsä eikä vain keinona. (Tässä Marxilla varmasti oli mielessään *Kantin* kategorinen imperatiivi, kuten Avineri toteaa.) Nyt kuitenkin kapitalistinen yhteiskunta suorastaan edellyttää jäseniltään, että he käyttävät toinen toisiaan hyväkseen keinoina. »Kapitalistinen ihminen» on siten määritelmän mukaan epäinhimillinen, korrupti olento.

Edellä oleva on hyvin karkea ja yksinkertaistettu esimerkki siitä, mitä tarkoitan Marxin varhaiskirjoituksiin palautuvien filosofisten ja käsitteellisten edellytysten ja olettamusten merkityksellä esim. *Pääomassa* esitetyn kritiikin ja teorian ymmärtämisen kannalta. Kapitalistisen taloudellisen toiminnan erittelyn takana on tietty filosofinen arviointiperusta, ihmiskäsitys.

Kapitalistisen yhteiskunnan olemus on epäinhimillinen — ei välttämättä koska se on ruma tai paha — vaan sillä perusteella, että siinä ihmisten keskinäinen toiminta on sokeiden lainalaisuuksien ohjaamaa. Tämä väite seuraa edellä esitetystä »kapitalistisen

ihmisen» määritelmästä: sellainen ihminen ei ota huomioon toista ihmistä sinänsä (päämääränä), vaan tarjoamansa hyödyn perusteella (keinona), on toisin sanoen sokea sen suhteen mikä on toisen ihmisen paras.

Yhteiskunnan materiaaliseen tuotantoprosessiin perustuva toiminta, Marx sanoo, vapautuu kapitalismin mystisestä hunnusta vasta sitten, kun sitä pidetään vapaasti yhteen liittyneiden ihmisten tuotantona, jota he säätelevät tietoisesti sovitun suunnitelman mukaan (Pääoma, s. 106).

Kun Marx väittää, että kapitalistisessa yhteiskunnassa ihmisten toiminta ei ole tietoisista (tietoisesti ohjattua), tarkoittaa hän nähdäkseni mm. sitä, että se ei ole lainkaan inhimillistä toimintaa ja siitä johtuen ei myöskään luonteeltaan sosiaalista. Marxin kannalta voidaan sanoa, että englantilaisen empirismin pohjalta syntynyt taloustiede ja utilitaristinen yhteiskuntanäkemykset ei ole koskaan käsittänyt, mitä yhteiskunta on. (Charles Taylor on mielenkiintoisella tavalla käsitellyt empirismin ja marxilaisen ajattelun käsitteellisiä eroja kokoomateoksessa *Williams—Montefiore (toim.): British Analytical Philosophy*, London 1966.)

Eräs toinen teema, joka on korostetusti esillä Marxin varhaiskirjoituksissa, mutta »painuu maan alle» myöhemmissä teoksissa, on valtion ja yhteiskunnan vastakkainasettelu käsitteellisellä tasolla. Sen porvarillinen muunnelma on yksilön ja yhteiskunnan vastakohtaa koskeva kysymys (josta edustava näyte on Urpo Harva: *Yksilö ja yhteisö*, Helsinki 1954). Tämä teema, joka tulee runsaasti esiin sekä Avinerilla että McLellanilla, on mielenkiintoinen erityisesti siinä suhteessa, että se muodostaa eräänlaisen yhdistävän siteen Marxin ja Hegelin ja heidän filosofisen taustansa välille, lähinnä ranskalaiseen (*Montesquieu ja Rousseau*) ja englantilaiseen (*Hobbes, Locke, Smith*) yhteiskuntafilosofiaan.

Marxin välitöntä filosofista taustaa (Hegel, Feuerbach ja nuorhegeliläiset) on jo jonkin verran tutkittu (vrt. esim. David McLellan: *The Young Hegelians and Karl Marx*, London 1969 ja Juha Manninen: Praktisen päättelyn mukaisista ajatusmalleista Hegelillä ja Marxilla, *Psykologia* 5—6, 1970), mutta hyvin

vähän on selvitetty yhteyksiä, jotka johtavat Hegelin taakse, kuten juuri mainittuun klassiseen ranskalaiseen ja englantilaiseen filosofiaan (jonka Marx hyvin tunsi). Reijo Wilenius korostaa Marxin filosofian yhteyksiä vanhaan luonnonoikeudelliseen perinteeseen, mutta se tausta, joka selvimminkin antoi kehukset Marxin yhteiskunta ja valtionäkemykselle, on monimutkainen — tosiasiaa luonnonoikeudellisen perinteen hajaannustila.

Jaakko Blomberg

JOHAN von BONSDORFF & JOHANNES PAKASLAHTI: **Valistuneet soalistajat**. Weilin & Göös. Helsinki 1970, 167 s.

Päinvastoin kuin muissa pohjoismaissa Suomessa ei ole käyty kovinkaan paljon julkista keskustelua kehitysapolitiikan tavoitteista ja suuntaviivoista — ehkä siitä syystä, että ei ole ollut paljon mistä keskustella. Vielä 1960-luvulla jouduttiin ponnistelemaan yleisen mielenpitemen herättämiseksi ylipäänsä ymmärtämään maapallon kehitysongelmia, eikä silloin vielä joudettu kovin paljon pohtimaan kehitysapolitiikan vaihtoehtoja. Ehkä on ominaista meidän polarisoituvalla debatti-ilmastollemme, että kun Suomen kehitysapolitiikkaa koskeva keskustelunavaus nyt on tullut, niin se on tullut nimenomaan kommunistiselta taholta. Johan von Bonsdorffin ja Johannes Pakaslahden kirja lähtee siitä, että kehitysapu on apuväline teollistuneita maita hyödyttävän talouspolitiikan toteuttamiselle, »joka tosin yrittää sitkeästi lukea katastrofiavun tavoin humanitaaristen toimenpiteiden joukkoon». Tarkoituksena on mm. osoittaa, että Suomen antama kehitysapu palvelee yksinomaan sen kapitalistisen teollisuuden vientipyrkimyksiä. Vienti Suomesta kehitysmaiin taas on tekijöiden käsityksen mukaan osa kehitysmaita riistävää ja orjuuttavaa maailmankauppaa. Tekijöiden viljelemä tyyli on kauttaaltaan ivallinen ja poleeminen. Arvostelun tarkoituksena ei ole rakentaminen vaan paljastaminen. Heidän näkemyksensä mukaanhan kapitalistiset valtiot luultavasti eivät edes voi i

köyhiin maihin nähden olla missään näiden maiden valtaväestöä hyödyttävässä yhteistyösuhteessa.

Kaikesta tästä huolimatta tämä teos voi varmasti olla virikkeenä niillekin, jotka pyrkivät kehittämään Suomen kehitysapupolitiikkaa nykyisen yhteiskuntajärjestelmän puitteissa. Tekijät ovat sitäpaitsi ansiokkaasti pyrkineet ottamaan selvää asioista ja porautuneet moniin yksityiskohtiin, joita ei ole aikaisemmin tutkittu ja joihin sekä tutkijoiden että poliitikkojen ilmeisesti on syytä kiinnittää huomiota. Kiistämättömänä ansiona on myös pidettävä sitä, että kehitysapupolitiikkaa tarkastellaan laajaa taustaa vasten — paljon tilaa on omistettu köyhien maiden ja teollisuusmaiden taloudellisten ja kaupallisten suhteiden yleiselle esittelylle. Nykyään on YK:n piirissä vahvistumassa sellainen käsitys, että koko maailmaa varten on luotava kansainvälinen kehitysstrategia, joka perustuu kehitysmaiden tarpeiden ja omien kehityssuunnitelmien huomioon ottamiseen ja jonka puitteisiin teollisuusmaiden taholla on sovittava sekä avustuspoliitiikka että kauppapolitiikka. Tämä kokonaisvaltainen näkemys merkitsee käsittääkseni myös, että vaikka kauppapolitiikalla ja avustuspoliitiikalla suhteessa köyhiin maihin on erilaisia tavoitteita, niin ne on jokaisessa teollisuusmaassa sopeutettava yhtenäiseen kehityspolitiikkaan. Nämä kaksikaan eivät vielä riitä kehityspolitiikan komponenteiksi, vaan siihen kuuluu myös teollisuusmaiden oma sisäinen talouspolitiikka. Pakaslahti ja von Bonsdorff korostavat aivan oikein, että on tärkeätä muuttaa maailmankaupan rakennetta, lisätä kehitysmaiden viennin ja tuontin kehitysmaita, ja tässä yhteydessä nimenomaan muuttaa kehitysmaiden viennin koostumusta niin, että puolivalmisteiden ja jalosteiden osuus kasvaa. Tästä seuraakin, että kokonaisvaltaisen kansainvälisen kehitysstrategian täytyy merkitä koko kansainvälisen työnjaon muuttumista — ts. myös teollisuusmaiden täytyy tässä prosessissa muuttua. Luultavasti joudutaan kansainväliseen kehitysstrategiaan hyvin pian sisällyttämään myös elinympäristön suojele ja raaka-ainevarojen säännöstely — nekin asioita, jotka nykyään koskevat eniten teollisuusmaita. Jos Yhdysvaltain (6 % maail-

man väestöstä) osuus useiden raaka-aineiden maailmanlaajuisesta kulutuksesta nykyään nousee noin 30—50 prosenttiin, on ilmeistä, että samanlaiseen elintasoon tähtäävä kehitys koko maailman väestölle on mahdottomuus. Teollisuusmaissa täytyy siis muuttaa käsityksiä inhimillisen elintason sisällyksestä, on korostettava enemmän jakelua kuin kasvua, ja teollisuusmaiden väestönkasvu on hillittävä.

Kaikkia näitä perspektiivejä ei maalata von Bonsdorffin ja Pakaslahden kirjassa. Sen sijaan tekijöiden on ollut helppo osoittaa epäjohtamukaisuuksia ja piittaamattomuutta kehitysongelmista monissa Suomessa esitetyissä kannanotoissa. Suomellahan ei yleensä ole ollut kovin paljon suoria kosketuksia kehitysmaita (kirjassa on muutamia sattuvia huomautuksia siitä, miten Suomen ja kehitysmaiden välinen kauppa suureksi osaksi kulkee eurooppalaisten välillä), ja kun näitä kosketuksia viime aikoina on alettu lisätä, ovat vientipolitiikka ja avustuspoliitiikka monesti sotkeutuneet toisiinsa. Tekijöiden esittämän arvostelun pitäisi voida johtaa siihen, että Suomessa tehdään tarkempi käsitteellinen ero mm. kehitysavun ja ilman avustustoteutuksia harjoitetun vientiluottoiminnan välillä. (Tekijät tosin itse jossakin määrin sotkevat käsitteitä pitäessään Maailmanpankin tavantomaisiin kaupallisiin ehtoihin Suomellekin myöntämiä lainoja »kehitysapuna».)

Suppean käsittelyn tai melkein pelkän maininnan ja huulenheiton varaan jäävät monet ongelmat, joiden yksityiskohtaista pohdiskelua on pidetty tärkeänä ainakin toisista arvostuslähtökohdista käydyssä keskustelussa. Onko suosittava bilateraalista vai multilateraalista apua? Onko parempi antaa vähemmän apua ilman sidonnaisuutta vai enemmän ja osittain sidonnaista apua, jos tällä tavoin voidaan lisätä kokonaismäärärahoja? Jos annetaan bilateraalista apua — eikä sitä kuitenkaan voida antaa kaikille köyhille maille, niin millä kriteereillä on valittava ns. yhteistyövaltiot? Onko valittava köyhimmät vai vähiten saaneet vai nopeimmin kehittyvät vai ne, joissa muuten arvelaan kehitysapupulan voivan tuottaa suurimman hyödyn? Miten tällainen hyöty on mitattavissa, missä määrin voidaan tässä yhteydessä asettaa ehtoja apua vastaanottavalle valtiolle? Mistä päästä

on aloitettava Suomen oman talouselämän sopeuttaminen — ja onko tämä mahdollista ilman, että muut Euroopan teollisuusvaltiot tekevät samoin? (Kirjassa mainitaan lyhyesti Suomen maatalouspolitiikka, mutta mikään varsinainen analyysi maatalouspolitiikan kehityspoliittisista vaikutuksista sekä tähän liittyvistä alue- ja työllisyyspoliittisista ongelmista ei ole mahtunut mukaan.)

Tekijöiden arvostuslähtökohdat johtavat ymmärrettävästi kyllä monien väitteiden esittämiseen, joista toisilla lähtökohdilla voidaan olla eri mieltä. Nämä väitteet ovat usein kovin ylimalkaisia, eivätkä tekijät aina näytä käyttävän hyväkseen edes kaikkia marxilais-leniniläisen tarkastelutavan tarjoamia mahdollisuuksia. Kun esim. sanotaan, että »niiden kehitysmaiden kokemukset, jotka ovat liittyneet EEC:hen, ovat kuitenkin varsin karvaat», niin tekijät kai haluavat sanoa, että tulokset liittymisestä »objektiivisesti» ovat karvaat aomaiden valtaväestölle. Sen sijaan näiden maiden hallitsevan porvariston subjektiiviset kokemukset tuskin ovat yhtä karvaat, koska ne ovat pyrkineet pysymään mukana tässä yhteisössä. Tekijöiden omistakin arvostuslähtökohdista saattaa Israelin nimittäminen »taantumukselliseksi» maaksi monien mielestä tuntua oudolta. Sosialististen maiden »infrastruktuuria» (teitä, patoja, satamia) kehittävä kehitysapu arvostetaan myönteisesti, mutta YK:n kehitysohjelman rahoittamaa samanlaista toimintaa arvostetaan kielteisesti, koska se merkitsee, että »järjestö kattaa pöydän ulkomaiselle pääomalle». Yleensäkin tekijät suhtautuvat täysin kielteisesti YK:n kehitysohjelmaan: varmuuden vuoksi toistetaan kolmessa eri yhteydessä, että se on suoranaista jatkoa presidentti Trumanin aloittamalle kommunisminvastaiselle ja imperialismia suosivalle ohjelmalle. Jacksonin raporttia tekijät käyttävät hieman ristiriitaisella tavalla: siitä lainataan hyväksyvästi YK:n kehitysohjelmaan kohdistettua arvostelua, mutta kokonaisarvio Jacksonin ehdotusten toimeenpanosta jää epämieliseksi maininnaksi siitä, että »sen sanotaan merkitsevän kehitysmaiden itsenäisyyden kaventamista». Tässäkin tuntuu siltä, että tekijöiden oman lähtökohdan edellyttämä luokkanalyysi on jäänyt puutteelliseksi. Luultavasti heidän olisi pitänyt sanoa, että raportin toi-

meenpano merkitsee uusia kärsimyksiä kehitysmaiden valtaväestölle, vaikka kehitysmaiden imperialisteista riippuvainen kansallinen porvaristo (joka edustaa näitä maita YK:ssa) nyt näyttää suosivan Jacksonin ehdotusten toimeenpanoa.

Sosialististen maiden antama kehitysapu kuitataan yllättävän lyhyesti, runsaasti yhdellä sivulla, mutta kaikki siitä esitetyt arviot ovat luonnollisesti kiittäviä. Käsittelyn lyhyys perustellaan sillä, että aiheesta on hyvin niukasti tietoja, mikä ei tee oikein vakuuttavaa vaikutusta. Luultavasti tekijät olisivat voineet ajaa omaa asiaansa tehokkaammin, jos he olisivat yksityiskohtaisesti vertailleet sosialistimaiden ja kapitalistimaiden harjoittamaa kehitysaputoimintaa. Kehitysmaiden kaupppolitiikasta tekijät esittävät tavanomaisen kommunistisen käsityksen, jonka mukaan kehitysmaiden »järkevät hankinnat suuntautuisivat keskitetysti pääomatuotteisiin ja raskaisiin metalliteollisuuden tuotteisiin». Tässä yhteydessä olisi mielellään suonut vastapuolen argumenttien pääsevän näkyviin — edes tuomittaviksi — nimittäin niiden argumenttien, joiden mukaan kehitysmaiden tulisi sijoitustoimintansa suostaa maatalouden ja kevyen teollisuuden tai yleensä työllisyyttä lisäävän teollisuuden ensisijaista edistämistä.

Moniin edellä esitettyihin huomautuksiin voidaan vastata, että ne ovat kohtuuttomia kirjan suppeuteen nähden ja että niiden kaikkien huomioon ottaminen itse asiassa merkitsisi aivan toisenlaisen ja paljon laajemman teoksen kirjoittamista. Tämä onkin myönnettävä, joten täytyy toivoa, että von Bonsdorffin ja Pakaslahden kirja tarjoaa riittävästi ärsykeitä keskustelun jatkamiselle. Nimenomaan siltä osin kuin se koskee Suomea, siihen on mielestäni kaikilla tahoilla suhtauduttava vakavasti. Lisäksi on mainittava, että koko kirja jakautuu kahteen osaan. Sen toisena puoliskona on dokumentaarinen osa, jossa on julkaistu viisi haastattelua (mm. nykyisen ja edellisen ulkoasiainministerin), katsaus puolueiden suhtautumiseen kehitysapuun sekä Suomen Kommunistisen Puolueen talouspoliittisen osaston laatima luettelo suomalaisen pääoman sijoituksista ulkomailla. Puolueilta saatiin tietoja osoittamalla niille kaikille sekä niiden nuorisojärjestöille tiedustelu 16 kysymystä si-

sältävällä kyselykaavakkeella. Valitettavasti kirjassa on julkaistu vain neljän puolueen (Keskustapuolue, Kansallinen Kokoomus, Suomen Kommunistinen Puolue, Suomen Sosialidemokraattinen Puolue) vastaukset täydellisinä, vaikka vastauksia saatiin kaikilta paitsi Suomen Maaseudun Puolueelta. Toivottavasti koko vastausaineisto kuitenkin on tallella ja vastaisuudessa ehkä muidenkin tutkijoiden käytettävissä.

Klaus Törnudd

MATS BERGQUIST: Sverige och EEC. En statsvetenskaplig studie av fyra åsiktsriktningars syn på svensk marknadspolitik 1961—1962. Lund Political Studies 11. Akad.avh., P. A. Norstedt & Söners förlag 1970: Stockholm, 239 s.

Det torde vara en rätt allmän företeelse att undersökningar som har karaktären av pionjärarbeten inom en speciell genre snabbt följes av flera undersökningar som till frågeställningar och metodik anknyter till de riktlinjer föregångsverket uppdrar. Detta förhållande har rätt tydligt kommit till synes i svensk statskunskap under de senaste åren. Sålunda torde Anthony Downs och hans år 1957 utkomna arbete »*An Economic Theory of Democracy*» ha utgjort en inspirationskälla för såväl Björn Molins studie över tjänstepensionsfrågan (*Tjänstepensionsfrågan. En studie i svensk partipolitik*. Studier i politik 3, Akademiförlaget 1965: Göteborg) som Gunnar Sjöbloms avhandling om partistategier (*Party Strategies in a Multiparty System*. Lund Political Studies 7, Studentlitteratur 1968: Lund). På liknande sätt har R. A. Levines »*The Arms Debate*» (1963) gett upphov till ett antal efterföljare inom svensk statskunskap. H. F. Petersson publicerade år 1964 sin doktorsavhandling »*Power and international order. An analytic study of four schools of thought and their approaches to the war, the peace and the post-war system 1914—1919*» (Lund Political Studies 3, Gleerups: Lund), som i mycket anknöt till Levines arbete. Argumentsanalys spelar en viktig roll även i Olof Ruins »*Mellan samlingsregering och tvåpartisystem. Den svens-*

ka regeringsfrågan 1945—1960» (Bonniers 1968: Stockholm) och i S. O. Lindbergs »*Nöd-hjälp och samhällsneutralitet. Svensk arbetslöshetspolitik 1920—1923*» (Lund Political Studies 9, Uniskol 1968: Lund), vartill kommer att en dylik analys tillämpats även i mer historiskt orienterad forskning (Sverker Oredsson: *Järnvägarna och det allmänna. Svensk järnvägspolitik fram till 1890*. Bibliotheca Historica Lundensis XXIV, Gleerups 1969: Lund). Till raden av svenska argumentationsforskare ansluter sig nu Mats Bergquist med sin i maj 1970 framlagda, ovan rubricerade avhandling om debatten kring Sverige och EEC.

En välkänd paradigm för kommunikationsstudier lyder: vem säger vad, till vem, hur, under vilka omständigheter, i vilket syfte och med vilken effekt? Tillämpas detta paradigm på den för Bergquist aktuella frågeställningen får det följande utseende: Fyra skolor framför opinioner kring Sverige och EEC, likgiltigt till vem, likgiltigt hur, likgiltigt under vilka omständigheter, likgiltigt i vilket syfte och likgiltigt med vilken effekt. Det som intresserar Bergquist är således relationen mellan kommunikator och kommunikationsinnehåll, varvid innehållet står i förgrunden. Avhandlingens uppbyggnad kretsar kring »den inre strukturen och dynamiken hos olika åsiktsriktningar — handlingslinjers uppbyggnad i allmänhet och relationer mellan generella och specifika element». (s. 13)

Denna relation vill Bergquist belysa genom att dela upp argumenten i EEC-debatten i två sinsemellan åtskilda grupper. Dessa grupper skulle då tillsammans redovisa »aktörernas» (skolornas) inställning till EEC-frågan, deras operationella politiska formel. Denna formel skulle sålunda sönderfalla i två element, dels ett dispositionellt element, dels ett instrumentellt element. Det förra elementet omfattar argument som svarar mot motivationsfasen i den politiska processen, argument som inrymmer i vad författaren kallar aktörernas »belief system» och följaktligen uttrycker en benägenhet för en viss allmän typ av lösning. Det senare elementet omfattar i sin tur argument som direkt motiverar ett ställningstagande, som alltså utgör

en instrumentell konkretisering av den allmänna typen av lösning. Som en grundhypotes uppställer författaren antagandet att ett samband råder mellan de bägge elementen i den operationella formeln, att en skolas »belief system» disponerar den att välja en handlingslinje inom en viss ram och sålunda framföra vissa argument. Då det dispositionella elementet sönderfaller i sex argumentgrupper och det instrumentella elementet i två argumentgrupper, och då skolornas antal är fyra, erhåller författaren 32 boxar att sortera argumenten i.

Utrymmet tillåter inte här mer ingående kommentarer av författarens sätt att i kapitlen III—IV genomföra denna sortering. Helt kort kan dock konstateras att han i dessa avsnitt — som utgör avhandlingens lejonpart — enligt anmälares förmenande har skilt sig från sin uppgift på ett förtjänstfullt sätt. Framställningen är föredömlig i sin klarhet och de ofta återkommande debattcitaten är belysande och väl valda. Möjligen kan man säga att vissa argumentboxar — jag tänker närmast på »Nordiskt samarbete» inom det dispositionella elementet — blir rätt knapphändigt behandlade, men å andra sidan förhåller det sig väl så att denna fråga intog en mindre framträdande plats i debatten. Tänkbart hade även varit att Bergquist i stället för att gå från skola till skola och inom varje skola redovisa argumenten hade valt ett annat grepp att systematisera framställningen, nämligen att gå från box till box inom varje box redovisa skolornas argumentering. Detta hade medfört den fördelen att skillnaderna mellan skolorna inom de olika boxarna tydligare hade framträtt. Å andra sidan kan givetvis invändas att sambandet mellan en skolas argumentering inom olika boxar då hade blivit mer svåröverskådligt.

Kapitlen III—IV föregås av ett kortare kapitel i vilket Bergquist uppritar debattens bakgrund, nämligen Sveriges förhållande till den europeiska integrationen 1945—1962. Kapitellet skall inte här närmare beröras, det må bara sägas att det är välskrivet och ger en god inblick i debattproblematiken. Där emot är det skäl att något dröja vid avhandlingens huvudpremiss, om också utrymmet inte tillåter någon större utförlighet.

För det första är Bergquists målsättningar långt ifrån tydligt formulerade. Vad sålunda relationen mellan kommunikator och kommunikationsinnehåll beträffar, förklarar författaren att hans syfte är att konstruera ett analyschema och med tillhjälp av det söka förklara varför olika åsiktsriktningar rekommenderade den ena eller den andra politiken, han vill undersöka »flödet från motivation till handlingslinje», (s. 18) Någon form av motivationsanalys åsyftas alltså. Detta är så långt helt i överensstämmelse med vad som ovan anförts. Snart tillkränglas dock begreppen: »Flödet mellan motivationer och handlingslinjer utgör ett continuum och det är sålunda svårt att göra någon operationellt meningsfull gränsdragning mellan dem», skriver författaren. »Någon sådan distinktion kommer inte att göras i denna framställning: motivationer och handlingslinjer behandlas som en enhet», (s. 19) Denna oklarhet är tyvärr inte den enda. »Avsikten i föreliggande studie är inte främst att analysera aktörernas 'belief system' och dettas inverkan på marknadsfrågan», framhåller Bergquist. (s. 19) På nästa sida från man dock läsa att »Analysen avser sålunda att ge en bild av relationen mellan 'belief system' och handlingslinje». Det är onekligen svårt att inse hur denna relation skall kunna belysas utan rätt ingående kännedom om »belief systemets» innehåll, samtidigt som det är svårt att inse vilken infallsvinkel som egentligen eftersträvas.

En än märkligare formulering står författaren för när han uppenbarligen låtar åt den åsikten att aktörernas i debatten framförda motiv sammanfaller med de bakomliggande motiven. Grunden för detta i sanning märkliga postulat är enligt författaren »att konvergensen mellan de verbaliserade och de verkliga motivationerna ökar med debattens omfång och längd». (s. 18) Förhållandet torde väl i själva verket vara det rakt motsatta, och i varje fall gör man sig i statsvetenskapliga sammanhang skyldig till en grov verklighetsflykt om man utgår ifrån att politiska debattörer med förbigående av taktiska och strategiska överväganden öppet redovisar sina verkliga motiv. Det framgår också på flera ställen i framställningen att Bergquist själv retirerar från detta postulat. »Även

om man inte klart ville säga ut denna tanke, fanns bakom de refererade föreställningarna tankar om att Sverige uppenbarligen hade mera gemensamt med den växande neutralistiska ulandsvärlden än med den gemensamma marknadens länder», heter det sålunda i en presentation av den s.k. nonaccessionsskolans tankar om Europa och omvärlden. (s. 104) Ett än tydligare exempel återfinns på s. 64: »Häri (medlemskapsanhängarnas politiska samhörighetskänsla med inom EEC verkande regeringar) ligger förmodligen också en källa till medlemskapsanhängarnas position; taktiken förbjuder självfallet explicita uttalanden av denna innebörd», skriver Bergquist med en formulering som står i ett direkt motsatsförhållande till det ovan presenterade antagandet.

Bergquists ståndpunkt blir ingalunda klarare av att han i ett annat sammanhang intar en »mellanposition»: »I en politisk debatt av den bredd som NF-diskussionen innebar, synes man också kunna få fram en del av aktörernas motivationer, som annars som regel är implicita i resonemangen». (Mats Bergquist: *Sverige och Nationernas Förbund. Försök med ett analyschema*. Statsvetenskaplig Tidskrift 2/ 1970, s. 131.)

I inledningskapitlet formulerar Bergquist ett antal hypoteser, som i avslutningskapitlet konfronteras med det undersökta textmaterialet, detta i avsikt att ge ytterligare stöd åt antagandet om ett samband mellan den operationella formelns bägge element. Allmänt kan om dessa hypoteser sägas att de uppställts med alltför stora anspråk på allmängiltighet, med förbiseende av att den konkreta situation som debatterades karaktäriserades av särdrag som inte kan utsträckas till att gälla all debatt om ett lands förhållande till internationella organisationer.

Som ett exempel kan anföras att Bergquist bedömer följande hypotes som relevant: »Ju större en skola bedömer risken att en samarbetslinje kommer att medföra inblandning i de inre angelägenheterna, desto sannolikare är det att den förordar en isoleringslinje». Hypotesen vore relevant bl.a. därför att den s.k. medlemskolan (främst högern och folkpartiet samt organisationer inom in-

dustri och handel) inte fäste alltför stor vikt vid risken för suveränitetsöverlåtelse, medan den s.k. antiaccessionsskolan (kommunisterna) höll allra hårdast på suveräniteten. Man kan med skäl fråga sig vilka dessa skolors suveränitetsinställningar hade varit om debatten hade gällt Sverige och KOMEKON.

Samma anmärkning kan riktas mot en annan hypotes: »Ju större värde en skola sätter på den egna staten, desto sannolikare är det att den väljer en isoleringslinje». Bergquists resultat ger vid handen att vänsterorienterade åsiktsriktningar sätter ett större värde på den egna staten, medan högerbetonade riktningar tenderar att fästa mindre vikt härvid. En tredje liknande hypotes (s. 194) lyder: »Ju mera en skola omfattar en allmänt ideologisk föreställning om att värdeskalen maximeras med en internationalistisk/nationalistisk linje, desto större är tendensen att den förordar en samarbets/isoleringslinje i det enskilda fallet». Hypotesen — som av Bergquist bedömes som »i och för sig relevant» — skulle innebära att yttersta vänstern vore mest nationalistiskt sinnad (!) Lakttagelsen kan betecknas som förbryllande, och samma omdöme kan fällas om författarens karaktäristik av ovanstående hypotes: den »berör suveränitets- men också ideologiaspekten». (s. 193, jmf s. 191) Formuleringen förefaller ge vid handen att Bergquist anser att suveränitetsfrågan inte direkt ansluter sig till ett ideologiskt betraktelsesätt, en uppfattning man inte kan förena sig om. Tydligt är att framställningen betydligt hade vunnit på att en närmare penetrering av aktörernas »belief system» hade föregått problemformuleringarna.

Recensenter som sett sig tvungna till kritiska anmärkningar tenderar ofta att avsluta sina anmärkningar med några avrundande positiva kommentarer, avsedda att åtminstone i någon mån mildra skärpan i den tidigare kritiken. När så sker också här, är detta emellertid inte betingat av en lust att offra åt det konventionella, utan fastmer av en övertygelse om att helhetsbilden av Bergquists avhandling blir skev om inte dess uppenbara förtjänster omnämnes. Ovan framhölls redan att författaren lyckats väl med det kvalita-

tiva inordnandet av argumenten i olika fack, ytterligare bör sägas att skillnaderna mellan olika åsiktsriktningar blir väl belysta och att avhandlingen har resulterat i en överskådlig och klar redogörelse av EEC-debatten i Sverige. På det hela taget kan man säga att Bergquist genomfört en arbetsdryg prestation

och härvid gett ett bevis på sin förmåga att i deskriptiv analys behärska ett stort material. Det är bara att livligt beklaga att han genom att hemfalla till metodiska oklarheter och göra alltför stora generaliseringsanspråk på sina resultat i viss mån har förfuskat sina intentioner.

Dag Anckar